

*Освіта, наука
і культура
на Поділлі*

Збірник наукових праць

Т. 9

*Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний університет*

ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА НА ПОДІЛЛІ

Збірник наукових праць

Т. 9

**Матеріали п'ятого круглого столу
“Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”**

Кам'янець-Подільський
2007

УДК 371+001+008 (177.13) (082)
ББК 74.03(4Укр-4ХМЕ)+71
О-72

Голова редакційної комісії:

доктор історичних наук, почесний професор КНДУ,
академік НАН України, Герой України
П.Т. Тронько

Відповідальний редактор:

кандидат історичних наук, професор, ректор
Кам'янець-Подільського державного університету
О.М. Завальнюк

Редакційна комісія:

доктор історичних наук, професор Л.В. Баженів, доктор історичних наук,
професор В.П. Газін, доктор історичних наук, професор О.П. Григоренко,
доктор історичних наук, професор В.С. Степанков, доктор історичних
наук, професор С.А. Кошлов, кандидат історичних наук, професор
А.О. Кошлов, кандидат історичних наук, професор М.Б. Петров, кандидат
історичних наук, професор А.Г. Фелішок, кандидат історичних наук,
доктор В.О. Савчук (заступник відповідального редактора), кандидат істо-
ричних наук, доцент П.Я. Слободьнюк (заступник відповідального
редактора), кандидат історичних наук, доцент А.Ф. Суровий, кандидат
історичних наук, доцент С.В. Трубішнінов (заступник відповідального
редактора), кандидат історичних наук, доцент О.М. Федьков, кандидат
історичних наук О.Б. Комаїніцький (відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку Вченою радою Кам'янець-Подільського
державного університету. Протокол N 6 від 26 червня 2007 р.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Є.М. Скірченко (м. Київ)
доктор історичних наук, професор І.І. Тюрменко (м. Київ)

*Президією ВАК України (Постанова N-2-05/1 від 19 січня 2006 р.)
збірник зареєстровано як наукове фахово видання з
історії України, археології, етнології, історіографії та джерелознавства.*

Адреса редакційної комісії:

32301, м. Кам'янець, Подільський, вул. Татарська, 14,
історичний факультет Кам'янець-Подільського державного університету,
кафедра історії України

ISBN 978-966-7975-82-1

ЗМІСТ

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Л.А.КОВАЛЕНКА	
<i>Фініюк Л.Г.</i> Яскравий слід видатного педагога і талановитого вченого.....	3
ПОДВИЖНИКИ НАУКИ, ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ НА ПОДІЛЛІ	
<i>Кошель О.М.</i> Василь Якович Гречулевич - священник, діяч українського національного відродження.....	16
<i>Трелібіцький А.М., Трелібіцький А.Л.</i> Життєві і творчі шляхи Анатолія Свидницького в дослідженнях Ю.Філя та В.Герасименка	20
<i>Остпоровий В.М.</i> Поділля в працях В.О.Гериновича.....	31
<i>Нечипайло В.В.</i> Дмитро Ісаєвич: вчений-економіст, політик, провідник української державницької ідеї (сторінки діяльності в Українській Центральній Раді).....	42
<i>Кушнір Б.М.</i> Географ, педагог, дослідник (до 100-річчя Леоніда Степановича Кульчицького).....	48
<i>Роліанюк І.М., Головкіна Ю.Ю.</i> "Далекі світи" Галини Журби ...	56
ПОЛІТИКА І КУЛЬТУРА	
<i>Стеншач І.О.</i> Устрій Речі Посполитої у працях польських публіцистів та істориків в епоху бароко (XVII ст.).....	61
<i>Григоренко О.П., Чупира В.В.</i> Деякі аспекти російієння населення Поділля в період становлення православної Подільської єпархії в перші десятиліття XIX ст.....	69
<i>Опря І.А.</i> Православно-церковний рух на Поділлі на початку XX ст.....	79
<i>Посвістак О.А.</i> Деякі проблеми співвідношення політичної та професійної підготовки культурно-освітньої і наукової інтелігенції Поділля у 20-х рр. XX ст. у контексті тиску владних структур на суспільство.....	79
<i>Місінкевич А.А.</i> Репресії інтелігенції Поділля в 30-ті роки XX століття та шляхи її реабілітації.....	97

РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА НАУКИ НА ПОДІЛЛІ	
У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	
<i>Пилипенко О.Є.</i> Міжнародні наукові зв'язки українських вчених з іноземними вченими у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст.....	109
<i>Сесак І.В.</i> Реальна освіта на Поділлі в кінці ХІХ - на початку ХХ ст.....	126
<i>Поташикова Г.В.</i> Підвищення освітнього і фахового рівня працівників митних установ Правобережної України кінця ХІХ - початку ХХ ст.....	142
<i>Лисий А.К.</i> З історії жіночої освіти у Вінниці (1900-1919).....	148
НАУКА, ОСВІТА І КУЛЬТУРА НА ПОДІЛЛІ В РОКИ	
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	
<i>Телячий Ю.В.</i> Видавничий рух на Поділлі в добу Центральної Ради (березень 1917 - квітень 1918 рр.).....	155
<i>Стецюк В.Б.</i> Джерела про культурно-просвітницьку діяльність земств Поділля (1917-1920 рр.).....	168
<i>Гришок М.І.</i> Українська преса про середні навчальні заклади Поділля 1917-1920 рр.....	177
<i>Нестеренко В.А.</i> Польська та єврейська національна освіта на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.....	190
<i>Лозовий В.С.</i> Соціокультурний та цивілізаційний підходи як методологічна основа дослідження взаємин селянства та влади в період української революції 1917-1921 рр.....	203
<i>Мельник Е.М.</i> Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С.Руданського (1918-1920 рр.).....	213
<i>Олійник С.В.</i> Мистецтво в культурно-освітній та національно-політичній діяльності Української Галицької Армії на Поділлі ...	230
<i>Коваль В.В.</i> Дворічні педагогічні курси при Кам'янеї-Ц^Подільському державному українському університеті (лютий - червень 1919 р.).....	236
РОЗВИТОК ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ, СТАНОВИЩЕ	
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ	
<i>Завальнюк О.М.</i> Кам'янець-Подільський державний український університет: драматичний фінал за радянської доби (січень-травень 1921 р.).....	243
<i>Суровий А.Ф.</i> Проскурівський педагогічний технікум (192(>гі рр.)	253

<i>Коляструк О.А.</i> Реалії повсякдення науково-освітньої інтелігенції Поділля у 20-х рр. ХХ ст.....	265
<i>Савчук В.О.</i> Кам'янець-Подільський як центр науково-краєзнавчого руху Поділля першої половини 20-х рр. ХХ ст.: проблеми формування та діяльності.....	276
<i>Гринько А.І.</i> Вищі навчальні заклади Хмельниччини в роки голодомору 1932-1933 рр.....	287
<i>Прохоренко О.</i> Соціально-побутове становище викладачів вищої школи УРСР в перше післявоєнне десятиліття (1945-1955 рр.).....	301
<i>Слободянюк П.Я.</i> Культурно-освітня робота в системі пануючої ідеологізації 1950-1980-х років (на матеріалах Хмельницької області).....	312
З ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ НА ПОДІЛЛІ	
<i>Єсюнін С.М.</i> Медичне забезпечення міст Подільської губернії у другій половині ХІХ - на початку ХХ століття.....	318
<i>Олійник Ю.В.</i> Доля медичних закладів Хмельниччини в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.).....	331
ДЖЕРЕЛА	
<i>Петров М.Б.</i> Акти органів державного управління XV-XVIII ст. - важливе джерело для дослідження соціально-економічних, демографічних, етнічних та історико-топографічних аспектів Кам'янця-Подільського.....	338
<i>Берковський В.Г.</i> Матеріали фонду 166 ЦДАВО України як джерело до історії освіти на Кам'яниччині (20-30-ті роки ХХ ст.).....	358
<i>Соломонова Т.Р.</i> Колекція стародруків музею Подільського церковного історико-археологічного товариства: склад, провенієнції.....	370
<i>Трелібцький А.М.</i> Екслібриси подільської родини Січінських-Січинських.....	380
ПОБУТ ТА ЗВИЧАЇ ПОДОЛЯН	
<i>Задорожнюк А. Б.</i> Подільські цехи - школи ремісничого навчання у ХІХ - на початку ХХ ст.....	393
<i>Хоптяр Ю.А.</i> Родина Орловських і Ярмолинці наприкінці ХVІІІ -- на початку ХХ ст.....	403
<i>Колотило Т., Щегельський В.</i> Весілля перепустка на Поділлі.....	413

НАШІ ЮВІЛЯРИ

<i>Філінюк А.Г.</i> Невтомна праця на користь Україні, історичній науці та історичному краєзнавству: штрихи до портрета В і к т о р а С а в ч у к а.....	419
<i>Радіоненко В.А., Суrowий А.Ф.</i> Дороги і творчі звершення Михайла Алещенка.....	430
<i>Коваль В.В.</i> Іван Васильович Сесак: дослідник, краєзнавець, педагог (до 50-річчя від дня народження).....	437

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

<i>Савчук В.О., Рибак І.В.</i> Видання про Кам'янець4 Іодільський державний український університет в іменах.....	442
<i>Завальнюк О.М., Прокопчук В.С.</i> Дарманський М.М. Соціально- педагогічні основи управління освітою в регіоні. - Хмельницький: Поділля, 1997. - 384 с.....	446
<i>Савчук В.О.</i> Освіта, наука і культура Хмельниччини у світли статистики (Статистичний щорічник Хмельницької області за 2005 рік/За ред. Скальського В.В. - Хмельницькіаш, 2006. - 414 с.)....	450
<i>Телячий Ю.В.</i> Горбоватий В.П. У містечку над Збручем. Ігорико-краєзнавчий нарис. - Львів: Тріада плюс, 2(X)4. - 201 с.....	452
<i>Савчук В.О.</i> Унікальне мистецьке видання з історії Поділля (Мішшовський М.К. Цариця Поділля і Волині. - Вінниця, 2006. - 76 с.)....	454
<i>Слободянюк П.Я.</i> "Подільська шевченкіана" М.Кульбовського.....	455

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

<i>Ваєків М.С.</i> Конференція "Творчість Володимира Свідзінського: доба і контекст".....	460
<i>Прокопчук В.С.</i> "Петро Іванович Холодний (1870-1930 рр.): Життя в ім'я України" ¹ -.....	468

З ДОСВІДУ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ

<i>Прокопчук В.С.</i> Історична бібліографія: шлях до вузівської аудиторії.....	472
<i>Коліарницький О.К.</i> "Обзори Подольской губернии" ¹ як статистичне джерело освітнього життя Подільської гуhгpnp \ середині 80-х рр. XIX - на початку XX ст.....	484
<i>Макарова Л.В.</i> З досвіду вивчення художньої літератури в курсі джерелознавства всесвітньої історії.....	494
<i>Трубчанінов С.В.</i> Проблеми викладання історичної географії па історичних факультетах.....	500

**РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА НАУКИ НА ПОЛІЛЛІ
У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

УДК 327(477)'т8-19"

О.Є.Пилипенко

**МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ
З ІНОЗЕМНИМИ ВЧЕНИМИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

У статті розглядаються міжнародні наукові зв'язки вчених Київського, Харківського, Одеського університетів із вченими інших країн у другій половині ХІХ-на початку ХХ ст.

Ключові слова: український вчений, міжнародні наукові зв'язки, університети.

У другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. одним із найбільш важливих видів зовнішніх зв'язків України, яка перебувала в складі Російської імперії, був обмін науково-технічними здобутками з іншими країнами світу. Проте ця проблема у вітчизняній науці досліджена поки що недостатньо. Серед науковців, які присвятили свої праці міжнародному науковому співробітництву, можна назвати лише декілька прізвищ, зокрема А.М.Катренко, О.В.Павлюченко та інші. ХІХ століття цілком виправдано називають класичним, "золотим століттям" української культури. В цей час було закладено фундамент вітчизняної науки, засновано низку вищих навчальних закладів, у тому числі Харківський (1805), Київський (1834) та Одеський (1865) університети, Київський політехнічний інститут (1898).

Після повалення кріпосницької системи і здійснення буржуазних реформ в Україні відбулися глибокі соціально-економічні зміни. Завдяки активному проникненню в сільське господарство капіталістичних відносин відбувалася диференціація в середовищі селянства, в містах розвивалася торгова і промислова буржуазія, формувалися пролетаріат. В умовах швидкоплинних соціально-економічних відносин і внаслідок реформу-

вання середньої та вищої школи відбулося становлення системи освіти та наукової сфери Наддніпрянської України. В українських університетах з'явилися численні спеціальності, відкривалися нові факультети. Реформи 60-70-х років в країні забезпечили еволюцію царизму по шляху капіталістичного розвитку. Наука все більше пристосовується до потреб виробництва та технічного прогресу. З усіх трьох університетів України у XIX ст. найбільш активну діяльність із налагодження міжнародних зв'язків розвинув Київський університет ім. Святого Володимира.

У XIX і на початку XX ст. Київ перетворився у відомий освітньо-науковий центр. Зокрема, Київський університет, де сформувалася ціла плеяда талановитих професорів і науковців, налагодив тісні міжнародні наукові зв'язки і активно розвивав практику закордонного стажування та вивчення кращого досвіду. Так, у період із 4 березня 1868 по 13 травня 1869 р. декан юридичного факультету Іванішев перебував у науковому відрядженні в Варшаві. У 70-90-х роках в архівах та бібліотеках Парижа, Гренобля, Ліону, Тулузи професор І.В.Луцицький досліджував релігійні війни XVI ст. та аграрні відносини і становище селян Франції напередодні революції кінця XVIII ст. Тривалий час у закордонному науковому відрядженні перебували знавець античної історії та грецької словесності проф. Ф.Г.Міщенко та відомий історик права, професор О.Ф.Кистяківський¹.

Для ознайомлення з архівними матеріалами, рідкісними виданнями із слов'янського права і встановлення особистих контактів із відомими юристами-слов'янознавцями, за кордон був відряджений М.Ф.Владимирський-Буданов. Протягом 1880-1881 рр. він працював у архівах Варшави, Відня, Праги, академії та земському архіві м.Загреба². В 1897-1898 рр. професор В.Удинцев перебував у відрядженні в Паризькому університеті, де відвідав лекції з римського, цивільного, торгового, морського, адміністративного і конституційного права. Найбільше йому сподобалися лекції зі спадкового права професора Леона Мічела і курс публічного права М.Есмейна, які, з його точки зору, були "найкращою похвалою для французької системи спеціальних курсів". Вчений відзначав блискучі ораторські здібності французьких викладачів (Таллера, Гар сонета, Кута, Бі стела та інших), яскравість і простоту їх мови, "неповторний аналіз явищ суспільного життя і юридичних норм". Він відвідав також обов'язкові і вальні курси на юридичних факультетах державного інституту "Kcole libro des sciences politicoes". Католицького інституту, порівняльну історію законодавств в College de Prance, дипломатію, історію юридичних інститутів у Франції, історію цивільного і капоніч

ного права середніх віків в Ecole nationale des chartes, соціологію в Ecole d'anthropologie, статистику, демографію, промислове законодавство, історію цивільного права в College libre des Sciences sociales⁴. Разом з тим, професор відзначав певну однобічність французьких навчальних програм, панування цивілістики, розподіл спеціальних курсів на юридичні, політичні та економічні.

З метою вивчення тропічної фауни та поповнення університетської колекції тварин проф. О.О.Коротнев побував на Малукських островах у Тихому океані⁵. Київський університет делегував своїх представників на міжнародні конгреси та з'їзди, що сприяло популяризації досягнень вітчизняної науки, а також ознайомленню з результатами новітніх наукових досліджень у багатьох країнах світу.

Київські вчені брали активну участь у міжнародних наукових конференціях, конгресах і симпозіумах. Так, професори В.В.Підвисоцький та Г.Є.Рейн брали участь у роботі XIII медичного конгресу в Парижі (1899)⁶. Професор Павловський - X конгресу гігієни та демографії (1900), професор Ю.А.Кулаковський - конгресу історичних наук у Римі (1902), професори В.К.Високович і С.І.Чир'єв та приват-доцент М.Д.Стражеско - XVI конгресу лікарів в Будапешті (1902), професор М.В.Бобрецький - з'їзду лікарів у Мадриді (1903), професор Ф.І.Кнауер - XV конгресу орієнталістів в Алжирі (1904), професори Ю.А.Кулаковський й Г.Г.Павлуцький - археологічного конгресу в Афінах (1905), професори М.М.Бубнов і П.М.Ардашев - з'їзду істориків у Берліні⁷.

Після невеличкої перерви, пов'язаної з революційними подіями 1905-1907 рр. у Росії, українські вчені налагодили науково-дидактичні зв'язки з вченими інших країн світу. Так, вже у 1908 р., професор Київського університету ім. Святого Володимира Ф.І.Кнауер взяв участь у роботі XV конгресу орієнталістів в Копенгагені (1908), проф. Т.Д.Флоринський - слов'янського з'їзду в Софії (1910), проф. О.О.Коротнев - XIII зоологічного конгресу в м.Граці (1910), проф. К.С.Вагнер та М.Н.Лаинський - конгресу радіології та електрики в Брюсселі (1910), професор Г.Л.Морозов - медичного конгресу в Лондоні (1913), професор П.М.Ардашев - історичного конгресу (1913), професор О.О.Коротнев - зоологічного конгресу в Монако (1913) тощо⁸.

Вчені Київського університету відвідували міжнародні виставки і експонували на них свої досягнення. Наприклад, на Паризькій всесвітній виставці в 1878 р. експонувалися "Труди III археологічного з'їзду" в 2-х томах і праця М.Ф.Хандрикова "Система астрономії". Чимало праць

професорів Київського університету, які самовіддано розвивали науку, перевидавалося за кордоном й отримували схвальні оцінки визначних вчених світу. Праця професора В.В.Підвисоцького "Основы общей патологии" була перекладена сімнадцятьма іноземними мовами. Ботанікам усього світу був відомий С.Г.Навашин⁹, до якого приїжджали іноземні колеги для ознайомлення з препаратами. Багато іноземних дослідників відзначали як видатні за своїми науковими результатами праці в галузі геології професора В.С.Тарасенка. До нього неодноразово приїздили іноземні колеги, у тому числі директор Бейтензорського ботанічного саду на о.Ява М.Трейб, професор Празького Карлового університету Б.Немець.

Однією з форм зв'язків між Київським університетом і зарубіжними навчальними закладами та науковцями було обрання його викладачів почесними членами іноземних ВНЗ, наукових товариств тощо. Наприклад, у 1878 р. професор В.О.Бец був обраний членом-кореспондентом Паризького антропологічного товариства та повноважним членом Лейпцигського етнографічного музею. У 1883 р. професор М.С.Вашенко-Захарченко став членом-кореспондентом математичного товариства в Бордо, професор П.А.Тутковський у 1888 р. - членом Бельгійського геологічного товариства¹⁰. У свою чергу, почесними членами Київського університету обиралися вчені багатьох країн світу, як наприклад: видатний французький вчений Л.Пастер (1893), проф. Ієнського університету Б.Дельбрук, філолог-славист І.В.Ягич (1908) і інші¹¹.

Київський університет відіграв велику роль у підготовці науково-педагогічних кадрів для ряду європейських країн. Зокрема, вищу освіту в ньому здобували болгари, серби, австрійці, представники інших народів¹. Документи засвідчують, що Київський університет і товариства, що діяли при ньому, періодично обмінювалися із зарубіжними навчальними закладами та творчими установами своєю науковою продукцією.

Найбільше видань було отримано з Німеччини, Франції, США, Англії, Італії. Київський університет та його наукові товариства з свого боку надсилали за кордон праці викладачів. Робили це викладачі університету і на рівні особистих контактів із зарубіжними партнерами. Так, у 1903-1904 рр. зоологічна станція у Вілла Франко, організована професором О.О.Короткевичем на Середиземному узбережжі Франції у 1884 р., надіслала колекції та матеріали лабораторії університету в Женеві, зоологічному інституту при університеті в Парижі, палеонтологічному інституту в Гейдельберзі, вчепім Праги, Лейпцига^{5*,1,1}. Вчені-медики Київського університету проводили зарубіжні експедиції з метою боротьби з

різними епідемічними захворюваннями. Наприклад, у 1890 р. проф. Г.М.Мінх побував в Єгипті та Палестині з метою вивчення місцевих хвороб. У 1897 р. експедицію в м.Бомбей для вивчення засобів боротьби з чумою в Індії очолював проф. В.К.Високович¹ Поїздка ця, за оцінкою В.В.Підвисоцького, виявилася найбільш плідною в порівнянні з експедиціями інших країн. Один з її учасників Д.К.Заболотний потім очолював аналогічні експедиції у Монголію, Персію, Месопотамію, Португалію¹¹

З ініціативи викладачів у Київському університеті практикувалося відзначення ювілеїв зарубіжних наукових установ й вшанування їхніх видатних вчених. У фондах державного історичного архіву України збереглися листи вченого-лікаря А.Левківського до свого колеги Якова Афанасійовича (прізвище невідоме) в м.Харків. У своїх листах, які він надсилав до України протягом місяця, з 10 листопада по 10 грудня 1902 р., він передавав свої враження про закордонні відрядження, про відвідування лекцій іноземних професорів, їх способів лікування нервових хвороб в Берліні, Відні і Парижі.

Б своєму листі з Відня до свого наставника Я.Афгшасієвича 10 листопада 1902 р. А.Левківський ділився враженнями про відвідання лекцій з психіатрії та нервопагалопії професорів Німеччини і Австрії, які останній йому порекомендував. Зокрема, в Берліні це були професори Иолл, Опенгейм, Бенхард, Ленафор, Мендель, Ротманн¹¹, Особливо йому сподобалися лекції професорів Менделя і Иоллі, де завжди багато слухачів і представлено цікавий наочний матеріал.

В Австрії, разом із іншими українськими вченими, у листопаді 1902 р. А.Левківський відвідав лекції Бенедикта, Вінтернітна, Франца Кохварта, Нотнагеля, Вагнера, Крафт-Етінга і Редліха. Крім того, він із дружиною відвідав в Австрії 9 інсітпугів для фізичного лікування нервових хвороб¹⁸. Лікування здійснювалося особливою багнюкою вулканічного походження, сухим повітрям, лікування механічними апаратами Бандера, Герца, Френзеля та інших. На завершення напередодні Різдва Христового доктор провів двохмісячне стажування в клініках Парижа¹⁹.

22 серпня 1901 р. Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ після отримання докладної інформації на підставі ст.847 IX тому Зводу законів видання 1899 р. за розпорядженням товариша міністра сенатора П.Дурнова лав дозвіл на російське підданство австрійському підданому Івану-Вікентію-Домініку Зарембі-Білявському²⁰. Таким чином, процедура отримання російського громадянства іноземними освітянами та науковцями на початку ХХ ст. була не такою вже й простою і швидкою.

e ^ ^ > и з < * f s y >

У період промислового капіталізму Харківський університет розвивався як крупний центр науки і просвітництва України. За статутом 1863 р. в ньому замість відділень було створено 4 факультети: 1) історико-філологічний із відділеннями історичним, слов'яно-російської філології; 2) фізико-математичний з відділеннями фізико-хімічним і природничим; 3) юридичний і 4) медичний факультети²¹ та збільшено кількість кафедр, а саме: на історико-філологічному - з 8 до 11, на фізико-математичному - з 7 до 13 і на медичному - з 10 до 16²². Новий статут значно підвищив оплату праці викладачам і асигнування на навчально-допоміжне обладнання університету. Майже вдвічі зросли кошти на організацію і утримання бібліотек, музеїв, кабінетів, здійснення відряджень, у тому числі й закордонних. У цих же роках збільшилася чисельність іноземних студентів: якщо у 1865 р. в університеті навчалось 13, то у 1895 р. - 26 студентів-іноземців²³.

Видне місце в історії вітчизняної географії займав професор загальної та фізичної географії, доктор географії і магістр ботаніки А.М.Краснов (1862-1914 рр.). Він був не лише відомим вченим ботаніком-географом і чудовим педагогом, а й невтомним мандрівником-дослідником. Багато наукових експедицій він здійснив разом із В.В.Докучаєвим і І.В.Мушкетерим. Зокрема, вчений побував у східній частині Тянь-Шаню, в Сибіру, Туркестані, на Сахаліні, у Китаї, Японії, Північній Америці, на острові Цейлон, в Мексиці, Туреччині, Єгипті. Його праці "Трав'яні степи північної півкулі", "Чайні округи Азії" та інші не втратили свого наукового і практичного значення до нашого часу²⁴.

У дослідженні "Основи землевладения" А.М.Краснов критикував схилення українців перед Заходом. Він писав: "Не от недостаточной ли невьяснености нашей роли на материке Старого света мы вот уже второй век, наперекор стихиям, попираем и презираем свое, стараясь копировать с Европы возможное наряду с невозможным"²⁵. Перебуваючи за кордоном, вчений критикував колоніальну систему. Із обуренням він писав у листах із-за кордону про "освічених американських та англійських колонізаторів"²⁶.

В 60-90-ті роки XIX ст. величезну роль у дослідженні етнографії відіграли дослідження професора О.О.Потебні (1835-1891 рр.) та його учня професора М.Ф.Сумцова. Олександр Опанасович все життя працював в Харківському університеті. Він багато часу приділив дослідженню мов та етнографічних особливостей слов'янських народів. "Його дослідження по історичному синтаксису слов'янських мов, - зазначав академік АН

УРСР Л.А.Булаховський, - при всій спірності їх окремих загальних висновків, - найкраще, що до цього часу є в цій галузі в нашій науці"²⁷.

У зв'язку зі зростанням національно-визвольної боротьби слов'янських народів в Харківському університеті, як і загалом у Росії, особливо ретельно вивчали слов'янські мови і мовознавство. Серед фахівців цієї галузі, окрім О.А.Потебні, слід відзначити заслуженого професора М.С.Дринова, болгарина за походженням. Із 1873 по 1906 р. він працював професором слов'янознавства Харківського університету, навіть включаючи 1878-1879 рр., коли був міністром народної освіти Болгарії.

М.С.Дринов був обраний членом усіх слов'янських академій наук. Його велика заслуга як філолога полягає в тому, що він став автором першої й єдиної поки що болгарської орфографії. Будучи одним із засновників історико-філологічного товариства в Харкові і просвітаицького "Болгарського книжкового товариства" в Браїлові, цей видатний вчений відіграв велику роль в зміцненні болгарсько-російських культурних зв'язків²⁸.

Своїми працями прославилися на весь світ у галузі санскриту і загального мовознавства професори Дмитро Миколайович Овсяннико-Куликівський і Кастан Андрійович Коссович²⁹. Значний внесок у розвиток етнографії вніс Микола Федорович Сумцов, який залишився працювати в університеті після завершення навчання в 1875 р. Його авторству належить близько 200 робіт³⁰.

Швидкий розвиток промислового виробництва вимагав створення нових технологій та реалізації інноваційних ідей. На початок нового століття в Харківському університеті було 57 кафедр і продовжували діяти 4 факультети. В цей період збільшується кількість іноземних студентів: в 1897 р. їх туг було 21, в 1898 - 24, в 1899 р. - 22, в 1900 р. - 21, в 1901 р. - 21, в 1902 р. - 21, в 1903 р. - 23, в 1904 р. - 35, в 1905 р. - 31, в 1907 р. - 45, в 1908 р. - 52³¹.

XX століття - це час розвитку точних наук. Якщо XIX ст. було "золотом століттям" для розвитку культури взагалі і гуманітарних наук зокрема, то XX ст. стало ним для розвитку природничих дисциплін. Цього вимагав час і умови розвитку капіталістичних відносин у Росії і інших розвинених країнах світу. Саме з переходом у нове століття спостерігається динамічний розвиток таких галузей науки, як: математика, фізика, хімія, геометрія, біологія, медицина, генетика та інших. Аналіз історичних документів засвідчує, що в цьому плані українські вчені не відставали від своїх західних колег. Нерідко українські вчені удосконалювали і доповнювали найновіші винаходи західних вчених. При чому робилося це

дуже швидко і вчасно. Все це стало можливим лише завдяки постійному і тісному співробітництву українських вчених із вченими інших країн Європи, налагодженим і перевіреним контактам. І, на нашу думку, багато видатних вчених західноєвропейських країн завдячують ефективному використанню своїх винаходів, посильній допомозі і підтримці українських вчених. В свою чергу, відомі у світі вчені із задоволенням користувалися винаходами українських дослідників.

У Харківському університеті в галузі геометрії і геометричної теорії диференціальних рівнянь велику наукову роботу проводив Д.М.Синцов, який був "рідким знавцем і одним з небагатьох крупних представників геометричного напрямку в теорії диференціальних рівнянь"³². З 1899 р. він систематично розміщував анотації українських математичних робіт в міжнародних реферативних журналах "Revue semestrielle" і "Jahrbuch uber die Fortchritte". Всього за період з 1893 по 1913 р. ним було опубліковано понад 200 таких рефератів. За цю виключно цінну роботу⁷ професор був обраний почесним членом Амстердамського математичного товариства³³. Підкреслимо, що Д.М.Синцов взяв участь майже в усіх математичних конгресах (в Парижі - в 1900 р., в Римі - 1908 р., Кембриджі - 1912 р.). Він брав активну участь у роботі Міжнародної комісії з реформи викладання математики і на з'їздах в Мілані, Брюсселі, Римі виступав із доповідями про математичну освіту в Росії тощо.

Надзвичайно результативною була наукова діяльність В.Ф.Тимофеева. Його праці "Исследования над растворимостью веществ в органических растворителях" і "О теплоте образования некоторых растворов" залишилися актуальними до наших днів. Вчений працював у Лейпцигу (Німеччина) в професора Оствальда, прихильника фізичної теорії розчинів. З цією теорією на той час багато німецьких вчених не погоджувалися, однак, він підтримав її усіяко допомагав впроваджувати в життя³⁴.

Із Харківським університетом пов'язана також діяльність (з 1910 по 1919 рр.) вихованця МГУ, видатного орнітолога, зоогеографа і палеонтолога П.П.Сушкіна. Свої роботи по орнітології та зоогеографії він проводив на Алтаї і в Монголії з 1912 по 1914 рр. Величезний матеріал, зібраний ним під час монгольської експедиції, дозволив йому вирішити низку важливих питань у сфері зоогеографії³.

Далеко за межами України були відомі вчені медичного факультету - талановиті професори фізіолог В.Я.Данилевський, хірург М.П.Трінклер, офтальмолог і один із засновників ендокринології Л.Л.Гиршман. Наукові праці В.Я.Данилевського були присвячені вирішенню актуальних питань

:сіпильної фізіології, фізіології нервової тканини, фізіології мишці та (ерцево-судинної системи. У 1914 р. вийшли друком його "Очерки по физиологии социальных недугов", протягом 1913-1915 рр. - "Фізіологія людини в 3-х частинах", які були перекладені іноземними мовами за кордоном і за якими навчалося багато поколінь медиків. Серед закладів, які відзначали преміями і нагородами наукові праці В.Я.Данилевського, були Паризька Академія наук, Варшавський університет, Інститут тропічної медицини в Ліверпулі та інші^{4,0}.

У пореформений період в Росії гостро назріла потреба створення вищого навчального закладу на Півдні країни, оскільки цей український регіон швидше від багатьох центральних губерній Росії втягувався в капіталістичний розвиток. Це вимагало все нових і нових спеціалістів для сільського господарства і промисловості, освічених урядовців для бюрократичного апарату.

Два університети, Київський і Харківський, не могли повністю забезпечити Україну необхідними спеціалістами (а всього на той час в Російській імперії функціонувало 6 університетів). Тому природним було заснування вищого навчального закладу в Одесі - центрі молодого новоросійського краю, що швидко розвивався. Новоросійський університет розпочав свою діяльність 7 вересня 1865 р., маючи в своєму складі 3 факультети: історико-філологічний, юридичний та фізико-математичний з двома відділами - математичних та природничих наук. Першим ректором Міністерством освіти Росії став харківський професор математики І.Д.Соколов^{3/}. В університеті навчалися південні слов'яни - болгари, серби, македонці³⁸.

У ньому працювало багато вчених, відомих не лише в Росії, але й поза її межами. Одеський (Новоросійський) університет завдяки працям прогресивних вітчизняних вчених перетворився в один із центрів розвитку біологічної думки у Східній Європі. Починаючи з перших років його заснування, тут працювали всесвітньо відомі вчені-біологи І.І.Мечников, І.М.Сеченов, О.О.Ковалевський, Л.С.Ценковський, які своїми працями визначили напрями розвитку біологічної науки на багато десятиліть вперед.

У 1867 р. І.І.Мечников, який був обраний доцентом кафедри зоології, на три роки отримав відрядження за кордон. В отриманні стипендії для перебування за кордоном талановитому студенті допоміг відомий російський хірург М.І.Пирогов, якому Міністерство народної освіти доручило опікуватись молодими українськими і російськими вченими за

кордоном. Він навчався і практикувався у вищих навчальних закладах Німеччини, Італії та інших країн. У віці 19 років він продовжив студії в університетах Іссена, Геттінгена і Мюнхена, вивчав ембріологію в Італії. Тоді ж здійснив свою першу мандрівку на острів Гельголанд у Північному морі, що притягнув до себе величезним багатством морських тварин. Восени 1864 р. на з'їзді натуралістів та лікарів у Гіссені він зробив доповідь про життя нематод - круглих черв'яків. І вже наступного року за клопотанням М.І.Пирогова І.І.Мечніков був зарахований професорським стипендіатом Міністерства народної освіти на два роки³⁹.

Влітку 1870 р. І.І.Мечніков разом із дружиною Людмилою Василівною їздив на північ Франції та о.Мадейра, де досліджував історію розвитку медуз. В 1887 р. І.І.Мечніков побував за кордоном, де познайомився з Робертом Кохом і Луї Пасгером, а згодом прийняв пропозицію останнього очолити лабораторію в його інституті, де пропрацював 28 років, продовжуючи дослідження фагоцитів¹⁰. Учнями вченого тут стали англієць Рюффер, француз Е.Берне, японець Яманучі, італійці Селімбені і Санареллі, бельгійці Ж.Борде і О.Жангу, румун Кантакузен та російські вчені⁴¹. На Берлінському конгресі 1890 р. І.І.Мечніков виступав із обґрунтуванням фагоцитарної теорії, яку позитивно оцінив Дж. Лістер. Весною 1891 р., в зв'язку з обранням почесним доктором Кембріджського університету, біолог їздив до Англії, де виступив із доповіддю на науковій конференції та познайомився з багатьма англійськими вченими. Після повернення працював в інституті Пастера разом з Е.Ру. В 1891 р. видав у Франції книгу "Лекции по сравнительной наталогии воспаления". Виконаним у Парижі науковими роботами дозволили зробити багато фундаментальних відкриттів щодо природи імунної реакції.

Наступні роки 1894-190¹ були позначені активними дослідженнями в галузі імунітету. В 1895 р. І.І.Мечнікова обрали членом Лондонського королівського товариства, у 1904 р. - членом французької Академії наук, а в наступному році призначають заступником директора Пастерівського інституту і обирають членом Бельгійської Академії наук, літератури і мистецтв.

В 1908 р. за досягнення у сфері фізіології і медицини І.І.Мечніков разом із Паулем Ерліхом був нагороджений Нобелівською премією⁴. У вітальній промові К.Мернера з Каролінського інституту зазначалося: "Мечніков поклав початок сучасним дослідженням з імунології і спричинив глибокий вплив на весь хід його розвитку". Про міжнародне визнання вченого свідчать медаль Лондонського королівського товариства,

присудження почесного доктора Кембриджського університету, обрання членом французької академії медицини і шведського медичного іовариства.

1 Перебуваючи тривалий час за кордоном, І.І.Мечніков залишався сином < восі батьківщини. Він із задоволенням приймав вчених із України, зокрема О.М.Безредка та В.Хавкіна. Саме завдяки їх зусиллям і працям (Одеський університет став центром природознавства і відіграв велику роль у розвитку науки й культури в Болгарії, Сербії, Македонії та інших країнах⁴³.

У 1868 р. при університеті було відкрито петрографо-мінералогічний музей. У 1872 р. новим мінералогічним кабінетом при музеї став завідувати М.О.Головацький. У 1897 р. кабінет мінералогії відвідали делегації VII Міжнародного геологічного конгресу у складі 41 осіб. Вони залишили свої автографи, серед яких були автографи видатних вчених світу: Абіха, Делі, Еммонса, Карпінського та інших. Зразки руд і мінералів гірських порід привозили студенти із країн Азії, Казахстану, Камчатки, Уралу

44

і оню .

З самого початку заснування в Новоросійському університеті існувала кафедра фізики і фізичної географії. Першим її професором був В.І.Лапшин (1809-1888 рр.), який займався геофізикою. У 1866 р. дослідник виїжджав на острів Санторин (Греція) вивчати вулканічні вибухи і зібрав колекцію зразків вулканічних вивержень. Одним із найвидатніших фізиків-теоретиків широкого профілю був М.О.Умов. У 1871 р. він був обраний на посаду доцента кафедри фізики, а вже в 1881 р. голландський вчений Грінвас користувався в своїй роботі "законом Умова" для переносу енергії від одного тіла до іншого при ударі пружних і не пружних тіл.

М.О.Умов знайшов у найзагальнішому вигляді розв'язання задачі про розподіл електричних струмів на поверхні довільного вигляду у роботі "Про стаціонарний рух електрики на провідникових поверхнях довільного виду". Цю працю він передав під час закордонного відрядження в 1875 р. Кірхгофові, який опублікував добуті висновки від свого імені, використавши для доказу основних положень свій метод⁴⁰. Одеський дослідник виконав важливі дослідження з земного магнетизму. Він розкрив фізичний та геометричний зміст коефіцієнтів, які входять у формулу потенціалу земного магнетизму і визначаються емпірично, а також встановив взаємозв'язок між ними. Виконав велику роботу по складанню таблиць і магнітних карт. Обчислив вікові зміни елементів земного магнетизму та встановив їх зв'язок з положенням осі обертання Землі. В

$0^{\Phi} \$ 119 < \hat{p}^J >$

станні роки свого життя вчений написав 2 роботи, присвячених теорії ідності.

Зазначені наукові дослідження М.О.Умова високо оцінені багатьма зарубіжними вченими. У 1896 р. на святкуванні 50-річного ювілею діяльності знаменитого фізика Кельвіна в Глазго він був обраний почесним членом Глазгівського університету⁴⁶. Його неодноразово запрошували на з'їзди фізиків в інших країнах та до співробітництва в іноземних журналах. У одеський період свого життя вчений здійснив 4 закордонні наукові поїздки (1873, 1875, 1876, 1883), систематично листувався та був особисто знайомий із Кіргофом, Гельмгольцем, Кельвіном, М.Віном, Планком й іншими вченими⁴⁷.

Значний внесок у розвиток фізики вніс екстраординарний професор М.Д.Пільчиков (1857-1908 рр), який працював у Новоросійському університеті з 1894 по 1902 рр. Експериментатор і глибокий теоретик виступав із доповідями на міжнародних конгресах: з метеорології (Париж, 1889 і 1900 рр.), електрики (Париж, 1889 р.), фізики (Париж, 1900 р.), з радіології та іонізації (Льєж, 1905 р.). Видатний вчений був обраний членом Ради Французького фізичного товариства та дійсним членом Тулузької Академії наук⁴⁸.

Велика увага на фізико-математичному факультеті приділялася підготовці молодих учених. Багато часу підготовці молодих фізиків віддавав Ф.М.Шведов. З почуттям глибокої вдячності згадує ці роки - час роботи з професором Ф.М.Шведовим - вихованець Новоросійського університету Г.Г.Деметц.

Відкриваючи університет в Одесі, царизм мав на меті перетворити його в центр ідейного впливу на народи Балканського півострова. Гірше зв'язки з сусідніми країнами, прагнення встановити тісні культурні зв'язки з братніми слов'янськими народами, бажання допомогти їм національно-визвольній боротьбі були поширені серед прогресивної верстви населення, громадськості і наклали свій відбиток на університеті м життя. Не випадково центральною постаттю у вивченні слов'янства Ом-, перші роки існування університету В.І.Григорович, який не поділював офіційного панславізму і гаряче відстоював право всіх слов'янських народів на політичну незалежність та самостійний культурний розвиток.

Як відомий вчений, він відстоював думку, що саме тут має бути головний науковий центр Росії в галузі вивчення слов'янства та гімні. Під час подорожі до Македонії, Болгарії та Румунії (1864-1865), дослідник придбав не тільки багато старовинних рукописів, а й знайшов багато цікавих фактів.

грунтовне вивчення мов, побуту та культури народів Балканського півострова та пройнявся глибокою повагою до їх національно-визвольної боротьби. Численні твори вченого, які друкувалися за кордоном, присвячені найрізноманітнішим питанням політичної та культурної історії слов'ян. Вони сприймалися як заклик до дружби та об'єднання болгар, сербів, греків, румунів, до їх вільного співробітництва з українцями та народами Росії⁴⁹.

Вже у перші роки існування Новоросійського університету зустрічаємо психологію в навчальних планах історико-філологічного університету. Психологію викладали в той час як частину філософії, а не як самостійну дисципліну, що має свій окремий предмет і методи дослідження. Розвиток психології в Одеському університеті пов'язаний з ім'ям видатного російського вченого дореволюційного часу - М.М.Ланге, який приїхав до Одеси в 1888 р. Після закінчення Петербурзького університету він був залишений на історико-філологічному факультеті для підготовки до професорського звання, а в 1887 р. відряджений за кордон, де спеціалізувався в інституті експериментальної психології В.Вундта при Лейпцизькому університеті. Після повернення із-за кордону він захистив на основі набутих знань магістерську дисертацію "Історія моральних ідей XIX ст.". М.М.Ланге був учасником кількох міжнародних конгресів, організатором з'їздів з експериментальної педагогіки в різних країнах. Основні його психологічні дослідження надруковані під час закордонних відряджень: 1) "Теорія вольової уваги" (вперше опубліковано в журналі Вунда), 2) "Закон перцепції" (вперше надруковано в звітах Міжнародного конгресу експериментальної психології в Лондоні в 1892 р.), 3) "Елементи волі" - в Парижі⁵⁰.

Займаючись дослідженнями з органічної хімії, М.Д.Зелінський цікавився і суміжними галузями наук. Особливо плідними були його хімічні дослідження, зв'язані з проникненням хімії в фізику, біологію, п'ологію та інші науки. Він був першим хіміком, який зацікавився вивченням Чорного моря. Влітку 1891 р., на запрошення В.О.Ковалевського, він взяв активну участь у експедиції, організованій для дослідження і мібінних пластів Чорного моря. М.Д.Зелінський разом з Є.М.Брусилов-! І.ІЧІМ провів хімічні дослідження вод та намулу з різних глибин Чорного моря. Результати цих досліджень показали бактеріальне походження і Ірчапого водню, який знаходився в чорноморській воді. Зміст цієї роботи іїум повідомлений на засіданні Російського фізико-хімічного товариства.

У 1867 р. на подвір'ї головного будинку Новоросійського університету

було засновано ботанічний сад. У 1880 р. був призначений завідуючий садом професор ботаніки Л.В.Рейнгард. З приходом завідуючого кафедрою ботаніки професора Ф.М.Каменського, який керував його роботою з 1895 по 1912 рр. сталося багато змін у ботанічному саду. Майже всі оранжерейні рослини (1000 екземплярів, 261 вид) були визначені та етикетовані. Розгорнулася робота по створенню колекцій та упорядкуванню території⁰¹. Ф.М.Каменський у 1896 р. почав створювати арборетуму нової системи рослин, морфолого-біологічні ділянки, альпінетулу, коопції флори та корисних рослин. Завдяки енергійній діяльності цікаві наукові колекції живих рослин та насіння сад одержував із різних ботанічних садів Берліна, Дрездена, Парижу, Сінгапуру та інших. Цьому сприяли видатні російські ботаніки І.Н.Горожанкін, В.І.Беляев, С.Г.Навашии та інші^{0н}.

Із істориків цього університету помітне місце посідав Е.Р.Штерн - спеціаліст у галузі історії стародавнього світу (з 1886 до 1911 р.) Він набув ґрунтовної підготовки в галузі античностізнавства і вчився у Юрьеві та Лейпцизі. В Німеччині надрукував свої праці німецькою мовою з історії стародавнього Риму: "Catillina imd die Parteikamfeder iahre, Rom/" (1883). Досліджував також і історію стародавньої Греції і там же в Лейпцигу видав праці: "Geschichte der spartanischen und thebaanischen Hegemenie" (1884); "Xenophen's Hellenica und die bootische Geschichtsuberlieferung" (1887); "Zur entstehung ursprunglichen Bedeutung des Ephoratin Sparta" (1894)⁵³.

Походження від одного праслов'янського кореня, споріднена близькість слов'янських мов східної, південної і західної групи між собою, подібність характерів, звичаїв, спричинили тісний зв'язок українських і слов'янських народів. У ХІХ ст., коли взаємне пізнання слов'янських народів ставало на наукову основу, значно зросла у цьому процесі роль учених славістів різних профілів-істориків, філологів, етнографів, археологів. Із семи основних славістичних наукових центрів Росії три знаходилися в Україні. Славістичні дослідження велись також у Ніжинському історико-філологічному інституті ім. князя Безбородько. Професорсько-викладацький склад поповнювався інколи за рахунок зарубіжних вчених, у тому числі і зі слов'янських країн, наприклад, хорватами В.Ягичем і Б.Богишичем та болгариним М.Дриновим.

Наукові зв'язки між ученими України та їх південнослов'янськими колегами, як правило, започатковувалися під час відряджень і ознайомлювальних поїздок в канікулярний час. У досліджуваний період учені-

славісти часто відвідували Сербію, Чорногорію, Хорватію, Словенію, Боснію, Герцеговину, Македонію і т.п. Науковою роботою на Балканах займалися В.В.Качановський, М.Н.Сперанський, П.О.Заболотський (із Ніжина), Т.Д.Флорінський, А.І.Степовий, О.М.Лук'яненко, К.Д.Радченко (з Києва), О.О.Кочубинський, М.Г.Попруженко, Ф.І.Успенський (із Одеси), М.Г.Халанський (із Харкова). У свою чергу, Л.Стоянович, С.Новакович, Ф.Рачки, В.Ягич, В.Богишич та інші південнослов'янські вчені мали можливість працювати в бібліотеках і архівах Києва, Одеси⁵⁴.

Таким чином, у другій половині XIX - на початку XX ст. університети України підтримували наукові та дидактичні зв'язки з вищими навчальними закладами Загреба, Белграда, сербською, хорватською і словенською Матицями, Південно-слов'янською і Сербською академіями наук, низкою історико-культурних і літературних товариств. І слід відзначити, що особисте знайомство учених часто приводило до встановлення контактів між університетськими та іншими організаціями. У цій справі був і свій мінус. Як показує історія, нерідко зі смертю якого-небудь відомого ученого, який був зачинателем таких зв'язків, поступово вони слабшали, а згодом і взагалі припинялися.

Не зважаючи на те, що Україна не була суб'єктом міжнародних відносин і міжнародного права, українські професори і науковці постійно підтримували міжнародні зв'язки з колегами різних країн світу. Системного характеру вони набули з появою трьох університетів. Українські вчені з великою зацікавленістю сліdkували за науковими здобутками європейських вчених і, в свою чергу, ділилися власними науковими напрацюваннями. Протягом цього часу видатні українські вчені стали широко відомі усьому світові. Участь українських вчених сприяла зближенню наукових еліт різних країн і збагаченню людства новими знаннями.

ПРИМІТКИ:

1. Катренко А.М., Катренко Я.А. Наукові зв'язки Київського університету 1834-1917 рр. Текст лекцій до спецкурсу "Культура України XIX - початку XX ст. - К: Видавничо-поліграфічний центр "КУ", 1994. - С.17; 2. Там само. - С.28; 3. Удищев В. Специальные курсы в парижском юридическом факультете. Отчет о заграничной командировке. - К.: Тип. Импер. ун-та Св.Владимира Н.Т.Корчак-Новицкого, 1898. - С.5; 4. Там само. - С.15; 5. Университетские известия. - 1900. - №8, 10, 11; 6. Владилірський-Буданов М.Ф. История императорского Университета Св. Владимира. - Т.1. - К., 1984. - С.577-579; 7. ДАМК - Ф.16. - Оп.348. - Спр.28. - Арк.1, 5; 8. Там само. - Оп.338. - Спр.38. - Арк.14; Оп.347. - Спр.31. -- Арк.6; 9. История Киевского

университета. - К., 1959. - С.127; 10. Історія Київського університету. - К., 1959. - С.77, 129, 180; 7 7. ДАМК. - Ф.16. - Оп.345. - Спр.63. - Арк.4-6; 12. Там само. - Он.317. - Сир.23. - Арк.29; 13. *Катренко А.М.* Міжнародні зв'язки Київського університету в дожовтневий період // Український історичний журнал. - 1984. - №9. - С.87-94; Киевский университет. Документы и материалы. - К., 1984. - С.24, 27; 14. ДАМК. - Ф.16. - Оп.318. - Спр.153. - Арк.88-94; 15. Университетские известия. - 1906. - №3. - С.22-23; 16. Історія Київського університету... - С. 179-180; 7 7. ЦДІАУ в Києві. - Ф.708. - Оп.465 Совет. - Спр.308. - Арк.40: Учасіе Киевского университета в праздновании 50-летия Сиднейского университета; 18. Там само. - Оп.344. - Спр.176: Отношения между российскими и иностранными университетами; 19. Там само. - Ф.385. - Оп.1. - Т.1. - Спр.284: Экспедиция Ашинова и духовной миссии архимандрита Одесского Паисия в Абисши; 20. Там само. - Ф.385. - Оп. 1. - Спр.285: Экспедиция Ашинова и духовной миссии архимандрита Одесского Паисия в Абисинии; 21. Там само. - Ф.2018. - Оп. 1. - Спр.46-47: Письмо А.Левковского Якову Афанасьевичу 10 ноября 1902 г.; 22. Там само. - Ф.2018. - Оп.1. - Спр.47: Письмо Левковского о посещении лекций и клиник профессора Бенъе (1902); 23. Там само. - Ф.2043. -- Оп.1. - Спр.156: Фонд М.И.Плохинского - преподавателя истории Харьковской гимназии. Дело по рапорту Киевской губернской канцелярии в канцелярию опекунства иностранных подданных о жалобах болгарских колонистов на полковника Филипповича за наложение больших долгов и других обид; 24. Памятная книга Киевского общества друзей мира. - К., 1910; 25. Отчет о деятельности императорского Харьковского университета за 1880 г. // Записки императорского Харьковского университета. Кн.2. - Х., 1881. - С.3; 26. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905), составленный профессорами Д.И.Багалеем, Н.Ф.Сумцовым и В.П.Бузе скулом. - Х., 1906. - С. 173; 27. *Нос сие вин М.Н.* Материалы для истории студенчества Харьковского университета за 100 лет (1805-1905 гг.) // Записки императорского Харьковского университета. - Х., 1907. - Кн.1. - С.2-3; 28. *Бейлин И.Г.* Андрей Николаевич Краснов. - М., 1950. - С.29; 29. Там само - С.30; 30. *Булаховский А.А.* Лингвистическое наследство А.А.Потебни //Русский язык в школе. 1952. - №2. - С.80; 31. Харьковский государственный университет им. А.М.Горького за 150 лет. - Х.: Изд-во Харьковск. университета, 1955. - С.98; 32. Там само. - С.94; 33. ЦДІАУ в Києві. - Ф.2052. - Оп.1. - Спр.1409-1412: Архив профессора Сумцова (1901); 34. Харьковский государственный университет им. А.М.Горького за 150 лет. - Х.: Різд-во Харьковск. университета, 1955. - С. 151; 35. Там само. - С. 152; 37. Записки Научно-исследовательского института математики и механики Харьковского математического общества. Серия.4. - Т.ХІХ. - Х., 1948. - С.6; 38. *Наулюв И.А.* Геометрическая теория дифференциальных уравнений в трудах Д.М.Синцова ... Автореф. к.ф.м.н. - Х., 1954, - С.7; 39. Успехи математических наук. - Т.П. - ВДО.4. - М., 1947. - С.494; 40. Записки научно-исследовательского института математики и механики Харьковского математического общества. Серия 4. Т.ХІХ. - Х., 1948. - С.9; 41. І руды фізического одделення фізико-математического факультета Харьковского

государственного университета. Т.IV. - X., 1953. - С.8; 42. *Арбузов Л.Е.* Краткий очерк развития органической химии в России. - М.: АИ СССР, 1948. - С.176; № истории отечественной химии. - С.234; 43. *Линдасов Л.М.* Жизнь и деятельность профессора И.П.Осинова //Груды научно исследовательского института химии и химического факультета Харьковского государственного университета. Т.П. -- 1954. - С.263; 44. *Щербатов Л.А.* К истории альгологии и гидробиологии в Харьковском государственном университете. Учение записки Харьковского государственного университета. // Труды научно-исследовательского института биологии и биологического факультета. - Т.22. - X., 1955. - С.142; 45. "В.Я.Данилевскому". Сборник в честь 50-летия врачебной, общественной и научно-педагогической деятельности. -X.: Госиздат Украины, 1925. - С.9; 46. Харьковский государственник университет... - С.К); 47. "Н.П.Тринклеру". Сборник в честь 40-летия научной, врачебной и педагогической деятельности. - X.: Госиздат Украины, 1925. - С.23; 48. Історія Одеського університету за 100 років. - К.: Вид-во Київ ун-ту, 1968. - С.3; 49. Історія Одеського університету за 100 років. - К.: Вид-во Київ ун-ту, 1968. - С.8; 50. *Волянский Ю.А., Залюбовский П.И., Пугач Б.Я., Стегні/ї Б.Т., Вербицкий П.И., Задорожний Г.В.* Нобелевские лауреаты Слобожанщины. -X.: Факт, 2005. - С.27; 51. *Мечников И.И.* Избранные произведения по дарвинизму. - С.308; 52. Історія Одеського університету за 100 років. - К.: Вид-во Київ ун-ту, 1968. - С.138; 53. Там само. - С.240; 54. Там само. - С.242.

Резюме

В статье рассматриваются международные научные связи ученых Киевского, Харьковского, Одесского университетов с учеными других стран во второй половине XIX - в начале XX ст.

Ключевые слова: украинский ученый, международные научные связи, университеты.

Одержано 16 березня 2007 р.